

az elvek és a gyakorlat

A svájci pluri- és multikulturalitás

Az uralkodó felfogás szerint Svájc olyan nemzeti társadalom, amely példásan bánik saját kulturális sokféleségével. Ezen azonban többnyire nem annyira a tájak és szokások sokféleségét értik – bár mindkettő nagymértékben adva van –, mint inkább a népesség különböző nyelvű és vallási részeinek kölcsönös tiszteleten alapuló közvetlen együttélését. Nem annyira a vallási, mint inkább a nyelvi „egységeket”. Úgy értik a bevett diskurzusban, mint valamelyest homogén, és egymástól világosan elhatárolódó, önálló területekkel rendelkező entitásokat.

Ezt a röviden körülrít sokféleséget *történelmi* sokféleségnek lehetne nevezni. Ezt általában jó előfeltételnek tekintik ahhoz, hogy Svájc történelmi tapasztalatainak köszönhetően jól meg tudja felelni a mai sokféleség kihívásainak. Bár például a Karl W. Deutsch amerikai politológus stílusában megfogalmazott elismerések általában nem erre a speciális problematikára vonatkoznak, hanem általában „a svájci szisztémának” szólnak, az ilyesfajta hízelgő ítéletek mégis hozzájárulhattak ehhez a félreértéshez.

A következőkben először is felidézünk, miben is áll konkrétan Svájc történelmi sokfélesége; majd megmutatjuk, milyen problémák rejlenek a mai sokféleségben, és miért nem segít a történelmi örökség ezek megoldásában. Végül a nyelv kérdésre koncentrálna néhány példán szemléltetjük, hogyan jelentkeznek napjainkban a gyakorlati nehézségek, és hogyan közelítik meg ezeket. A nyelvi és kulturális összhang a társadalmi helyzet valóságghú leírásánál kezdődik.

Svájc történelmi és aktuális sokfélesége

Ha hagyományos módon írják le a svájci sokféleséget, szívesen veszik alapul a kantonokat, és mondják el, hogy a 26 kantonból 18 német nyelvű, 4 francia, 1 olasz, 3 pedig vegyes. Majd hozzátesszik, hogy 11 katolikus, 6 protestáns többségű, 9 pedig nagyjából egyenletesen kevert. Ehhez a két bevett megkülönböztetéshez adott esetben hozzáfűznek még egy harmadikat is, amely szerint gazdasági ereje szempontjából 4 kanton kimonodottan erősnek, 12 inkább gyengének, 10 meg közepesnek mondható.

Elég gyakran ábrázolják a svájci sokféleséget az összlakosságon belüli (egy főre jutó) százalékos részesedéssel. Különösen a hagyományos nyelvi és felekezeti csoportok vonatkozásában, az eltérő jövedelmű csoportokra vetítve kevésbé. Így például az 1950-2000 közötti fejlődésre nézve a következő adatokat találjuk: németajkúak 72,1%-63,7%, franciául beszélők 20,3%-20,4%, olaszul beszélők 5,9%-6,5%, rétorománul beszélők 1,0-0,7%. Fontos

a mi témánk szempontjából az „egyéb” kategória, akiknek a száma 1950 és 2000 között fokozatosan 0,7%-ról 9%-ra növekszik, és az olaszok tömeges bevándorlása itt nem sokat nyom a latban, mivel ez az olaszul beszélők kategóriájánál jelentkezik, amely 1970-ben 11,9%-kal tetőzött.

Bár a jövedelmi csoportokról soha sem feltelezelnék, hogy zárt térbeli egységet alkotnának, a klasszikus nyelvi csoportoknál különösen, a felekezeti csoportoknál valamivel kevésbé abból szoktak kiindulni, mintha ezek egyúttal területi egységek is volnának, és ezért szívesen beszélnek nyelvterületekről. Bár a korábbi területi adottságokat sem szabad abszolút homogénnek elképzelnünk, mégsem tévedés Svájcot messzemenően egységes nyelvi és vallási területekből összerakott mozaikként elképzelni. A 19. században erősen megnövekedett belső népességmozgás a 20. században jelentős vallási keveredést vont maga után. Nyelvi tekintetben a területi elv mégis ahhoz vezetett, hogy a más országrészekből áttelepülők nagymértékben alkalmazkodtak az új környezet uralkodó nyelvéhez. Iso Camartin is azt állítja, hogy „a három főbb nyelv asszimiláló ereje töretlen”. Ez mindeddig jelentősen hozzájárult a belső nyelvi békéhez. Camartin megállapítása közvetve két másik megállapítást is magában foglal: 1. hogy ez minden ellentétes vélekedéssel szemben a tessini olasz nyelvre is vonatkozik, és 2. hogy a tovább erodálódó rétoromán nyelv esetében nem érvényesül.

A korábban a 116. cikkelyben megalapozott területi elvet az 1999-es új szövetségi alkotmány is folytatja. Így a szövetségi alkotmány 70. cikkelye megszabja, hogy „a területek hagyományos nyelvi összetételét” tiszteletben kell tartani, és „a törzsköcs kisebbségekre” tekintettel kell lenni, hogy „a nyelvi közösségek közötti egyetértést” meg lehessen őrizni. A már az 1990-es években indítványozott, de az általános aggodalmak miatt háttérbeszorult rivális meghatározást, amely a szövetségi alkotmány 18. cikkelyével az egyéni nyelvválasztás szabadságát szavatolja, konfliktushelyzetben alárendelik a területi elvnek.

A hagyományos sokféleséget független változók kombinációjaként kell elképzelnünk. Mint ismeretes, nem minden katolikus francia nyelvű, és nem minden protestáns jómódú stb. Mivel minden kategória elég egyenletesen jelen van minden kombinációban, és a nyelvi, vallási és gazdasági egységek nem fedik egymást, az egymást nem metsző határok hálózatot alkotnak. Az ún. cross cut cleavages [keresztmetszetek] tartják éppen-séggel össze az ily módon strukturált országot. Hogy ez így van, és hogyan működik, arra nem az

ebben közvetlenül érintett és önmagukra kevésbé reflektáló Eidgenossen [felesküdt honfitársak] jöttek rá, hanem egy nem svájci, nevezetesen kanadai társadalomtudós az 1980-as években.

Egészen másmilyen a modern sokféleség. Nyelvi szempontból abban a bizonyos 9%, azaz mintegy 600 000, Svájc egész területén elszórt emberben rejlik, akik az „egyéb” főbb nyelveket beszélik. Ennek a sokféleségnek nem nyelvi, nem törzsköcs és politikai jogokkal rendelkező csoportok a hordozói, és elsődlegesen individuális, még ha informális halmazokat képez is. Parciális párhuzamos világokat alkot. Ezekből – nem úgy, mint az előbb említett keresztveződő struktúrákból – alig indulnak ki a társadalom egészét érintő további megszállások. Sokszor inkább nyelvi és vallási más-ság és gazdasági gyengeség tetőzik náluk. Ehhez járul egyfelől a régóta itt élők társadalmához való kapcsolódás gyengesége, onnan pedig egy alapvető bizalmatlanság érvényesül az irányukba, fokozott fenyegetést látnak bennük minden komoly alap nélkül.

A Svájcban 1985-91 között végzett „Kulturális sokféleség és nemzeti identitás” című nemzeti kutatási programot (NFP 21) inkább a hagyományos elképzelésekhez igazodva dolgozták ki, de megengedett egy valamivel tágabban felfogott sokféleség-értelmezést is a kutatás keretein belül. Csak a migrációs problematikával foglalkozó 39. számú (NFP 39) és a nyelvi problematikának szentelt 59. számú nemzeti kutatási program fordult eleve az újfajta sokféleség felé, ezt azonban nem hozzák vagy alig hozzák összefüggésbe a régi sokféleséggel.

Már csak a nyelvjáték kedvéért is szívesen hangoztatják újabban, hogy a négy nyelvű [viersprachig] Svájc soknyelvű [vielsprachig] Svájccá vált. Egy 2002-ben megjelent publikáció egyenesen negyven nyelvüként emlegeti az országot, ezzel azonban nem a mai Svájra gondol, hanem a koraujkorira. Ezzel szemben a 2007-ben megjelent *Atlas der räumlichen Wandels der Schweiz* [Svájc térbeli átalakulásainak atlasza] teljességgel megfelel a mai igényeknek, és ezzel jelentősen hozzájárul a gondolkodásmód kívánatos átalakításához. „A kulturális sokféleség” című fejezete a nem helyi nyelveknek kiemelten nagy teret szentel; 6 térkép ábrázolja nagyfokú részletezéssel, hol hány ember élt a helyhatósági adatok szerint 2000-ben, kinek volt közülük az angol, a spanyol, a portugál, a szerb-horvát, az albán vagy a török, a kurd az első nyelve. Az egész Svájra vonatkozó számok a kulturális sokféleség tekintetében a 10 évenként elvégzett, önkéntes nyilatkozatokat alapul vevő ún. népszámlálások adataira támaszkodnak. Hogy

jobb képet lehessen kapni a valóságos nyelvi helyzetről, 1990-ben bevezettek egy megkülönböztetést az anyanyelv és a fő nyelv között. 2000 óta az évkönyvekben a nem helyi nyelvek nagyobb csoportjait is felsorolják. A recepcióban mégis inkább a helyi nyelvek aránya áll az előtérben.

2000-ben az ország négy nyelve tekintetében a népszámlálás a következő számadatokat hozta ki: német 63,67%, francia 20,38%, olasz 6,46%, rétoromán 0,48% (35 000). A nem helyi nyelvek hat legfőbb csoportja részben háromszor akkora, mint a legkisebb helyi nyelv: délszláv: 1,53% (111 500), albán 1,3% (95 000), portugál 1,23% (89 500), spanyol 1,06 (77 500), angol 1,1% (60 786), török 0,61% (44 500).

A nyelvekre vonatkozó adatok mellett a vallásokra vonatkozó adatok is fontos sarokszámokat adnak hozzá egy ország multikulturális jellegének statisztikai összképéhez. Itt most ezeket is meg kell röviden említeni, mert etekintben is hasonló folyamat megy végbe, mint a nyelvi probléma terén: a régi, területileg elég világosan körülhatárolt sokféleséget egy új, nem területi sokféleség kezdi áthatni az országtól elsősorban idegen kultúrákból. Ami ebből a szempontból a nyelvi aspektus felől nézve a spanyol vagy a szerb-horvát, az vallási vonatkozásban a muszlim vagy a hindu. És ahogy a spanyolul vagy portugálul beszélők hosszú ideig az „egyéb” kategóriába kerültek, majd növekvő számuk következtében önálló kategóriává váltak, úgy jutottak a 2000-ben még „mohamedánként” számon tartott muszlimok és a hinduk saját megnevezéshez, miután elértek egy bizonyos számarányt. Míg a muszlim világból való embereket korábban – igen helyénvalóan – inkább a földrajzi hátterük és nemzetiségük alapján tartották számon, mostanában, ahogy Stefano Alieri, a padovai egyetemen tanító szociológus kritikusan megállapítja, inkább a „muszlimok” egységes sztereotípiájába sorolják.

A 2000-re összegyűjtött számadatok a vallás vonatkozásában a következő képet adják: 77% keresztény (41,8% katolikus, 33% református, 2,2% egyéb, ebből 1,8% az ortodox) és 4% muszlim (ami 311 000 embernek felel meg). Az „egyéb” kategóriában, ahova hosszú ideig a muszlimokat is sorolták, számos más vallás található (a 0,4% hindutól, a 0,3% buddhistán keresztül a 0,2% zsidóig, ami kerekén 18 000 ember jelent). Ezek országos átlagértékek. A városi központokban máshogy festenek az arányok. Basel városáról például a következő számadatok állnak rendelkezésre: 22,5% református, 18,5% muszlim, 18,2% katolikus. Az „új vallásosság” jelenségére, amit részben egy személyes à la carte mentalitás segít elő, itt legalább elnagyoltan utalnunk kell, mert bizonyos értelemben ez is része a kulturális sokféleségnek.

Svájcban mintegy 100 000 letelepült koszovói albán él, s nagyjából ugyanennyi menekültstátuszban. Sokszor teszik fel némi aggodalommal a kérdést, vajon nem a koszovói albánok alkotják-e a 27. svájci kanton. Annak ellenére kérdezik ezt, hogy politikai erőként két szempontból sem lehet velük számolni, egyrészt mivel mint nem svájciak, nem rendelkeznek politikai jogokkal; másrészt pedig mivel (a német Svájc keleti felében nagyobb sűrűségük ellenére) az egész

Svájcban, azaz 6 kantonban elszórtan élnek. Az albán külföldi csoport nagyjából a három alapító kanton: Uri, Schwyz és Unterwalden lakosságának felel meg, akik a politikai szférában nagyon nagy súllyal bírnak.

A valamikor valamivel homogénabb területeket – részben a belső migráció, részben a bevándorlás folytán – egyre inkább heterogenizálta a multikulturális Svájc. Az egyes országrészek különbözőképpen reagálnak a multikulturális kihívásra, vagy legalábbis különböző feltételeket kínálnak. Iwan Werlen felhívja a figyelmet arra, hogy a diglosszia, a kétnyelvűség miatt a német Svájcban a más nyelvű bevándorlók nehezebben integrálódnak, mint a latin nyelvű Svájcban. Az ún. külföldi-kérdésekben kapott népszavazási eredmények és az NGO-k megléte azt mutatja, hogy a francia és az olasz Svájc nyitottabb az „idegenek” irányában.

Míg a korábbi többkultúráltság (egész országrészek, kantonok, járások vagy völgysek) csoportjogainak az elismerésén nyugodott, az újfajta multikulturalizmus, ha egyáltalán elismerésre talál, akkor egyrészt az alapjogokból vezetik le, másrészt az osztársadalmi érdekre vonatkozó elképzelésekből. Itt olyan fogalmak jönnek szóba, mint az integrálás és a közbékesség, és ezek adott esetben többet nyomnak a latban, mint az egyéni érdekek tekintetbe vétele.

A hagyományos többkultúráltság, a polikulturalitás nem teszi könnyebbé Svájc számára, hogy megfeleljen egy multikulturális társadalom kívánalmainak. Még meg is nehezíthetné – vagy azzal, hogy úgy vélik, az egyéneknek és a kisebb csoportoknak tett engedményekkel aláaknáznák a területi status quót, és ezzel veszélyeztetnék a kényes egyensúlyt ebben a sokszínű országban, vagy mivel úgy vélik, hogy már rendelkeznek a szükséges eszköztárral. Ezt pedig abban a meggyőződésben képviselnék, hogy nem kell még multikulturálisnak is lenni, ha már egyszer olyan pompásan többkultúráljuk. Ahogy Svájcban a férfiak politikai jogainak viszonylag korai bevezetése megnehezítette ezeknek a jogoknak a nőkre való kiterjesztését, a plurikulturális struktúra és a kisebbségi retorika is inkább csak érzéketlenné tesz a multikulturális igények iránt. Lényeges különbségként hozzájárul még ehhez, hogy a hagyományos kisebbségek politikai jogokkal bírnak, ami a kisebbségek tagjainak megengedi, hogy követeléseiknek

nyilvánosan érvényt szerezzenek, vagy ahogy mondani szokás, hangot adjanak nekik.

A mai sokféleségi diskurzus még mindig teljes egészében történelmi sokféleségre irányul, és ezzel elfedi a modern sokféleséget. Míg persze teljesen helyénvaló, hogy a svájci szövetségi állam nemzeti identitásának történelmi ábrázolásai „a négy nyelv problémájára” koncentráljanak, azt mégis hiányosságnak kell minősíteni, hogy a mai Svájc legújabb átfogó bemutatásában a nyelvi kérdést a klasszikus módon taglalják, az új nyelvi realitást meg továbbra is szem elől tévesztik. Az ország többnyelvűségéről folyó, azt rekapituláló, és az országrészekre irányuló beszéd sokszor figyelmen kívül hagy még valamit – nevezetesen a kritikai számvetést azzal, hogy mennyire többnyelvűek a gyerekek az egyes országrészekben.

Iso Camartin, a bündi nyelv- és irodalomtudós, aki maga sem áll távol a kifejezés használatától, már 1995-ben úgy találta, hogy a „multikulturális” kifejezést általában importált, és nem igazán svájci fogalomnak szokták érezni. Mégis, annak ellenére, hogy a fogalom inkább negatív kicsengésű – helyel-közzel, főleg a politikusok beszédeiben és a médiában –, átvették a használatát divatos kifejezésként Svájc plurikulturális adottságainak jelölésére. Hogy ez az átvétel mennyire helyénvaló, annak tisztázására vállalkoznak a következő fejezet elméleti fejtegetései.

A sokféleség kategóriái

A sokféleség nemcsak önmagában sokféle, ugyanannak a kategóriának a variánsaival, de van kategóriáisan is különböző sokféleség. Bár az éles megkülönböztetés nem igazán lehetséges, van értelme a belső sokféleségből és a kategoriális sokféleségből kiindulni. Klasszikus kategóriák a nyelv, a vallás és a szokások. Hogy ezek rendszerint mind további belső sokféleséget mutatnak, ezt talán nem kell tovább taglalni. A hagyományos sokféleségi diskurzus leginkább ezeket érti a kategoriális sokféleségen.

A multikulturális kérdésekről folyó beszédben ez a három kategória különböző helyet tölt be. A szokások kategóriája tűnik egy ország őshonos lakói szemszögéből nézve a legkevésbé problematikusnak; éppen ellenkezőleg – főleg az esteken és a hétvégeken –, kifejezetten örömmel fogadott tarkaságot kínál, nem kifogásolható, de semmire

nem is kötelező „multikulturalizmust”. A befogadó közösség szempontjából ezzel szemben a vallás tűnik a legproblematisabb kategóriának, mert minden világméretű és hosszú történelmi tapasztalat dacára a vallást mégis valami abszolútumként fogják fel, ami ezért más vallásokkal nehezen egyeztethető össze, és – gondoljunk csak az iskolai karácsonyi ünnepségek ilyenkor idézett megkérdőjelezésére – ami a befogadó országban uralkodó vallásra nézve fenyegető kihívás.

A nyelv centrális eleme a multikulturalitásnak, meglepő módon mégis alig találni olyan szakirodalmat, ami ezzel foglalkozna. A nyelvi probléma három vonatkozásban tölt be saját szerepet: 1. először is a nyelv – nem úgy, mint a vallás – többszörözhető, anélkül hogy emiatt az eredeti nyelvet (a származási ország nyelvét) fel kellene adni. 2. a nyelv tanulható, és 3. a nyelv nagymértékben meghatározó a befogadó országhoz való viszonyban. Mindezekből az okokból aránylag könnyen el lehet várni a befogadó országhoz való nyelvi alkalmazkodást, anélkül hogy ezzel megsértenénk a más kultúrák tiszteletben tartásának parancsát. Az alkalmazkodásnak ez az elvárása néhány esetben manifesztálódik is: az állampolgárság megadása, bizonyos munkahelyek esetében, munkaköri előírásoknál, a hatósággal és a közintézményekkel való érintkezésben.

Van értelme különbséget tenni multikulturalitás és multikulturalizmus között. A multikulturalizmus a gyakoribb és széles körben használatos fogalom, ezzel szemben, mint írásom címében is, inkább a multikulturalitás kifejezés alkalmazását szeretném javasolni. Inkább erről beszéljünk, ha egy tartalmasabb megjelölést szeretnénk használni egy olyan társadalomra, amelyben egy bizonyos fajta sokféleség a jellemző.

A multikulturalitás mindenekelőtt valami meglevőnek a jelölésére szolgáló, leíró kifejezés kéne hogy legyen, míg a multikulturalizmus inkább normatív jelölése valaminek, ami ilyen is lehetne – vagy egyenesen ilyennek kellene lennie. A multikulturális valóság esetleg nagyobb súlyt kaphat, ha külön szót használunk a megnevezésére. Ha nem adjuk neki ezt a nevet, az még nem jelenti azt, hogy ettől a megnevezendő valóság ne létezne. A multikulturalitás fogalmában kulturális adottságok alapvető elismerése rejlik, az azonban nyitva marad, hogy ez az elismerés konkrét jogok terén adott esetben speciálisan mi mindent foglal magában. Bárhogy legyen is, az elismerés különböző célokat szolgál: 1. azt az általános törekvést, hogy a *pays légal* és a *pays réel* [a jog szerinti és a valóságos ország] közelebb kerüljön egymáshoz, 2. kulturálisan eltérő életmódok folytatásának legitimálását a többségi társadalom által teremtett közös keretek között, és 3. a társadalmi béke biztosítását a kisebbségek védelmével.

A (mindenesetre a multikulturalitás értelmében felfogott) multikulturalizmusnak a 1990-es években propagált elismerését hibáztatják ma a multikulturális társadalmakban jelentkező problémák miatt. Lehetek valamikor a multikulturalizmusnak romantikus hívei, és lehetnek ma is ilyenek, aki azt remélik, hogy a bevándorlással keletkező pluralizmus révén meg lehet kerülni a nem kedvelt nemzetállamot, és ráadásul még a burzsoá

kapitalista rendet is. De a jelentékenyebb korabeli megszólalások mögött is egy olyan multikulturalista ideológiát feltételeznek, amit a szóbanforgó publicisztikát újraolvasva nem találunk meg. Lehet a multikulturalizmusnak némi ellentmondásosságot a szemére vetni, amiért egyrészt relativizálja az uralkodó kultúra (az irányadó kultúra, ha van ilyen) primátusát, másrészt viszont abszolutizálja a többi (mellék-) kultúrát. Mellék-kultúrák? Talán inkább szubkultúrákról kellene beszélni.

A szubkultúrának az 1940-es években felkapott, és egészen az 1980-as évekig sokszor az országon belül honos szubtársadalmak jelölésére is alkalmazott fogalma helyett – mindenekelőtt a migráns csoportok vonatkozásában – inkább párhuzamos társadalmakat szoktak emlegetni.

Másrészt a további fejlődés szempontjából jellemző, hogy időközben a multikulturalizmusnak egy jogosult relativizálása ment végbe. Heiner Bielefeld például, a német emberjogi intézet igazgatója, egyik legutóbbi írásában elutasítja a kultúrák hamis tiszteletét, mint ami bárminek könnyűszerrel való elfogadását jelentheti, és inkább egy „felvilágosult multikulturalizmus” mellett foglal állást. Ez nem kell hogy magukat a kultúrákat, illetve kulturális-vallási hagyományokat fogadja el a maguk sokszor tekintélyelvű gyakorlatával együtt, csak az ezeket a kulturális tradíciókat követő vagy már nem is követő egyéneket.

Elméletileg felvetődik az a probléma, hogy a multikulturalitás relativizálhatja a fennálló jogrendet (ami ugyebár szintén hozzátartozik a kultúrához). Az ilyen relativizálás alkotmányos kérdésekben nem jöhet szóba. Törvényi szinten és a rendeletek szintjén viszont egy általános érvényű szabályozással nagyon is teret lehet adni különböző ünnepek és temetkezési szokások számára, és lehet olyan munkatörvénykezést is bevezetni, ami számol a különböző vallások szempontjaival. A nagyobb rugalmasság ezen a téren még nem jelent korlátlan liberalizálást. Korlátot ott kell állítani, ahol az eltérő szabályozás beleütközne az emberi jogok, a személyiségi jogok, a privátszféra védelmének, a jogállamiságnak és a szekuláris államnak az európai felfogásába. Az ily korlátok miatt nem fogadhatók el a kényszerített házasságok, a női kö-rülmetelés, a szabadságtól való megfosztás vagy a vérbosszú. És ezért kell a tankötelezettség teljesítéséhez is ragaszkodni. A nehézségek, amelyek

ezen a téren adódnak, nem vezethetnek egész népességcsoportok stigmatizálásához, akiknek a túlnyomó többsége teljesen „normális” életet él.

Milyen helyet tölt be a pluralizmus ebben az értelmezési rendszerben? Ha a fent nevezett egyéni különbségek csupán egyéni előszeretettől fakadnának (bizonyos vallások esetében is), akkor ez esetben plurális társadalomról lehetne beszélni, amely különben kulturálisan lehetne nagyon is homogén. A Nyugat-Európában az 1970-es években transznacionális jelenségként teret nyerő többkultúrújúság elősegített volna egy liberális hozzáállást a befogadó társadalmak multikulturalitásához, de a benne rejlő indifferencia meg is nehezíthette a megértést a kultúrafüggő viselkedésekkel szemben.

A kategoriális jellegű sokféleséggel kapcsolatos megfontolásoknak végül a kollektív és az individuális sokféleség között is különbséget kellene tenniük. Az egyik inkább területi jellegű, a másik biztos, hogy területtől független. Az egyik esetben valamelyest homogén részterületekből összeálló országos mozaikról van szó, a másik esetben az eredetileg inkább homogén területekre való országon belüli áttelepülésből és a kívülről jövő bevándorlásból fakadó heterogenitásról. Az utóbbit nevezik általában multikulturálisnak, ezért lehet az előbbit – legalább a megkülönböztetés kedvéért – plurikulturálisnak nevezni. Ezért helyenvalóbb az eredeti Svájcot plurikulturálisnak mondan, és azt kérdezni, hogyan válhatna multikulturálisan nyitottabbá.

Problémamezők

A multikulturalista koncepciók különleges népszerűsége számára akarnak különleges jogokat bevezetni, például a koedukált úszásoktatás megszüntetését, egy bizonyos fejkendő viselésének engedélyezését, ünnepek saját külön rendjét, a menzákon külön étrendet, stb. Nyelvi tekintetben kétféle igényről lehetne szó: egyrészt az egészségügyi intézményekkel való szóbeli érintkezés esetén a fordítás elvárásáról, a másik esetben pedig, hogy ne kelljen a munkahely elvesztésétől tartani a nyelvismeret hiányában olyankor, ha a munka elvégzéséhez a nyelvismeretre nincs igazán szükség. Ezt a két esetet tárgyalja a külföldiekkel foglalkozó szövetségi bizottság *Terra cognita* című kiadványa.

Agatha Blaser a szövetségi egészségügyi hivataltól rámutat az ország nyelveit nem beszélő népességszűkekre, akiket részben a nyelvtudás hiánya miatt érő egészségkárosodásokra. (Kevésbé jut el hozzájuk a betegségmegelőző tanácsadás, kevésbé ismerik az egészségügyi rendszer működését.) Itt implicite arról a kérdéstről is szó van, hogy a fordítási költségek vállalásával nem lehetne-e további negatív következményeket elkerülni. Hasim Sancar, aki szociális munkás a svájci Vöröskeresztnél, szintén utal a megtakarítási lehetőségekre, és egyúttal annak a kívánságnak ad hangot, hogy a tolmácsok alkalmazásának költségeit az egészségügyi és szociális területen tekintsék a kezelés részének, hogy ennek a fedezését vállalják a biztosítók, és mindent a betegbiztosítási törvénybe kellene foglalni.

Ugyanebben a kiadványban Massimo Romano felnőttpedagógus a berni népfőiskoláról egy albán munkanélküli esetével foglalkozik, aki takarítónőként dolgozott, és ezt szívesen folytatná, de elhelyezkedési lehetőségei igen korlátozottak, ha az álláskiírás „jó szóbeli és írásbeli nyelvismeret” vár el. Massimo megjegyzi, hogy ez a fajta követelmény voltaképpen csak annak a jelzésére szolgál, hogy kiket kívánnak felvenni és elfogadni, és kiket kirekeszteni.

Hogy mit jelent a multikulturalitás nyelvi vonatkozásban, annak érvényes meghatározása a nyelvészek dolga. Erről az oldalról már régóta hangoztatják azt a követelményt, és be is vették a svájci oktatási igazgatók általános nyelvi koncepciójába (pl. EDK 2004), hogy a nyelvtudás követelménye ne korlátozódjék a befogadó ország nyelvére, hanem vonja be és használja ki a származási ország nyelvének ismeretét. Az említett kiadványban ezt képviseli ismételt Hans-Jürgen Krumm, a bécsi egyetem Német mint Idegen Nyelv tanszékének vezetője, és Nancy Hornberger többnyelvűségi paradoxonjára utal, amely szerint a mi társadalmunk a lakosság többségének csekély idegen nyelvtudása felett sopánkodik, ugyanakkor nem méltányolja a bevándorlók nyelvi gazdagságát.

A nyelvi követelmények a mindennapi helyzettől függően változóak lehetnek. Egy albán Baselben aligha kér az anyanyelvén útbaigazítást; lehet, hogy az anyanyelvén szitkozódik egy utastársa miatt, és biztosan az anyanyelvén fog a társaságában lévő honfitársával beszélgetni. Ha a 70

százaléknyi mohamedán albánok egyike, akkor a mecsetjében az anyanyelvén fogja hallgatni a pén-teki szentbeszédet. Ha viszont szülői értekezleten vesz részt, az iskolaigazgató beszédét a baseli terület nyelvén kell meghallgatnia. Ha a munkahelyén főleg a helyi svájci német dialektushoz, a switzerlandhoz szokott hozzá, nehéz dolga lesz, mert az iskolaigazgató hochdeutsch, azaz irodalmi német nyelven fog beszélni. És megfordítva, ha elsajátította a német irodalmi nyelvet, nehezebbé esik majd a svájci német dialektust megérteni, ha az előadó ragaszkodik hozzá, hogy a saját városában úgy beszéljen, „ahogy a szájára jön”, stb.

Ez az albán akkor élvezheti a befogadó országban érvényesülő pozitív multikulturalizmus előnyeit, ha – amint ez a legutóbbi időkig lehetséges volt – elméleti autóvezetési vizsgáját albánul teheti le. A negatív multikulturalizmus hátrányai akkor érik, ha egy boltban csak a saját nyelvén és törökül, nem pedig még spanyol és olasz nyelven is talál olyan kiírást, amely arra figyelmeztet, hogy rádiókészülék letiltás tilos. A multikulturalizmust szolgálják a rádióadók olyan beillesztett műsorai is, amelyek az adott terület uralkodó nyelvén kívül más nyelveken is megszólalnak.

Szóba sem jöhet, hogy bizonyos nyelvek nyilvános használatát betiltsák (mint a francia nyelv használatát Elzászban a náci időkben). Ugyanakkor idegen nyelvű csoportok nyilvános viselkedésének ellenőrzése részben nehéz; elég nagy a valószínűsége annak, hogy a prédikációkban elhangzó és az újságokban közölt, a befogadó ország szempontjából problematikusnak minősülő (izgató vagy rasszista) megnyilvánulások elkerülnek a felügyelő hatóságok figyelmét.

Egy bizonyos szabályozásnak azért alá lehet vetni az idegen nyelvet beszélők körében elhangzó nyilvános beszédet. Azt például visszatetszőnek találták, amikor csehszlovák diákok 1968 után az osztályteremben a származási országuk nyelvén beszélgettek, ahogy ma is irritáló, ha az elárulók az üzletekben a vevő jelenlétében szerbhorvát anyanyelvükön társalognak, mert ezzel kizárják a helybelieket, és a dominanciához szokott embereket kisebbségi helyzetbe hozzák. Egyes iskolaudvarokon, hogy ne mélyítsék tovább a nyelvi közösségek közötti szakadékot, újabban a hivatalos német nyelvet teszik meg az érintkezés nyelvének.

Külön problémát jelent a bevándorló népesség sajátos többnyelvűsége össz-svájci síkon (konkrétan például egy konferencián „Az iszlám Svájcban” címen, amit a fribourgi egyetemen tartottak, vagy az afrikaiak és a rasszizmus ellenes szövetségi bizottság találkozáján). Míg a helybéli lakosság esetében egy bizonyos magától értetődéssel lehet abból kiindulni, hogy – a német és francia korlátozott kombinációjával – mindenki a „saját” nyelvén beszél, és azt a „másik” legalább is megérti, a bevándorlók sokszor vagy csak a francia, vagy csak a német nyelv ismeretével rendelkeznek, és ezek a közösségek nyelviileg jobban el vannak választva. Így aztán az a tendencia érvényesül, hogy az angolt használják *lingua franca* gyanánt, ami megintcsak a tanulatlanabb emberek hátrányát növeli.

Mint az elméleti szakvizsgák esetében, néhány hivatal hajlik arra, hogy visszavegyen a korábbi engedékenységből, amikor fordítási lehetőségeket ajánlottak. 2007 tavaszán egy iskola zürichi dialektusban jelentette be, hogy a szülőket ezentúl kizárólag csak német nyelven fogják tájékoztatni. Ezt a bejelentést minden esetre még az addig szokásos 7 nyelven tették közzé. A szülők és az iskola közötti személyes beszélgetésekben szükség esetén még igénybe vettek tolmácsokat. A kanton népiskolai felügyelőségének vezetője ezzel kapcsolatban rugalmas eljárást javasol a mindenkori érdekeknek megfelelően. Egy sítáborra vonatkozó felhívást nem muszáj lefordítani, de ha a speciális osztályba küldésről van szó, és a növendék körüli akut konfliktusok esetén különösen kerülni kell, hogy magának az érintett gyerekeknek kelljen a tolmács szerepét betölteni. Ahogy az érdekek diktálják, aszerint kell például egy házgonddnoknak is eljárnia, ha a ház lakóit akarja eligazítani arról, mit csináljanak a szeméttel, hogyan használják a mosógépet – ilyenkor aligha fog ragaszkodni ahhoz, hogy az illetők tudjanak németül.

A legutóbbi időkben a nyelvtudásnak nemcsak az állampolgárság (amire itt nincs módunk külön kitérni), hanem a letelepedési engedély megadásánál is megnőtt a jelentősége. A külföldiekéről szóló 2006. december 16-i szövetségi törvény a 34. paragrafus 4. bekezdésében az ország egyik nyelvének „megfelelő ismeretét” követeli meg. Az ilyen követelmények további szigorításának tendenciája elvezet annak a kérdésnek a felvetéséig, nem akarják-e már a beutazás engedélyezését is bizonyos nyelvismerethez kötni (különösen a házasságkötés és ennek folytatásaként általában a család kihozatása esetében). A célkitűzés és az ennek megfelelő elvárás, hogy a bevándorlók az új környezetben meg tudják értetni magukat, és ennek megfelelően integrálódni tudjanak, alapjában véve nem kifogásolható. Megkérdőjelezhető mégis a módszer tekintetében, amivel ezeket a készségeket ellenőrizni akarják, valamint a társadalmi igazságosság szempontjából. Feltételezhető ugyanis, hogy a magasán kvalifikált bevándorlók nincsenek ugyanolyan mértékben kitéve ennek az elvárásnak, bár magasabb képzettségi szintjüknel fogva ennek könnyebben eleget tudnának tenni.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

